

PRZESTĘPSTWO ZNISZCZENIA LUB USZKODZENIA ZABYTKU

Katarzyna Lenczowska-Soboń

PRZESTĘPSTWO ZNISZCZENIA LUB USZKODZENIA ZABYTKU

Katarzyna Lenczowska-Soboń

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2022

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 stycznia 2022 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Ewa Gruza

Wydawca

Izabella Małecka

Redaktor prowadzący

Livia Śpiewak

Opracowanie redakcyjne

ERGO Katarzyna Rybczyńska

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8246-847-2

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazkki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
---------------------	---

Wstęp	13
-------------	----

Rozdział 1

Geneza i rozwój historyczny regulacji dotyczących

ochrony karnej zabytków	23
1.1. Zagadnienia ogólne	23
1.2. Ochrona zabytków w okresie rozbiorowym	24
1.2.1. Przepisy prawne odnoszące się do ochrony prawnej zabytków w okresie rozbiorowym	26
1.2.2. Instytucje administracyjne i społeczne	45
1.3. Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r.	50
1.4. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. ...	57
1.5. Okres powojenny do uchwalenia ustawy z 1962 r.	70
1.6. Ustawa z 1962 r.	75
1.7. Ochrona zabytków kościelnych	85

Rozdział 2

Pojęcie zabytku	95
2.1. Zagadnienia ogólne	95
2.2. Pojęcie zabytku w rozumieniu słownikowym	96
2.3. Prawnomiędzynarodowe ujęcie pojęcia zabytku	98
2.4. Pojęcie zabytku w prawie Unii Europejskiej	107
2.5. Konstytucyjne pojęcie ochrony dziedzictwa narodowego	111
2.6. Ustawowa definicja zabytku w prawie polskim	116

2.6.1. Historyczny rozwój pojęcia zabytku w polskim ustawodawstwie	117
2.6.2. Pojęcie zabytku w aktualnie obowiązującej ustawie	118
2.6.3. Wpis do rejestru	134
2.6.4. Gminna ewidencja zabytków	138
2.7. Normatywne konotacje pojęcia zabytku	139
2.8. Zabytek a dobro kultury	142
2.9. Zabytek a dzieło sztuki	153

Rozdział 3

Ustawowe znamiona czynu w typie podstawowym	157
3.1. Zagadnienia ogólne	157
3.2. Przedmiot ochrony	162
3.3. Strona przedmiotowa	164
3.3.1. Przedmiot czynności wykonawczej	164
3.3.2. Określenie czynności sprawczej i skutku	170
3.4. Podmiot czynu zabronionego	183
3.5. Strona podmiotowa	188

Rozdział 4

Inne przestępstwa dotyczące zniszczenia zabytku	191
4.1. Zagadnienia ogólne	191
4.2. Przestępstwo kwalifikowane z uwagi na art. 294 § 2 k.k.	192
4.3. Przestępstwa skierowane przeciwko dobrom kultury z rozdziału XVI k.k.	205
4.4. Przestępstwo z art. 52 u.n.z.a.	210

Rozdział 5

Zbieg przepisów ustawy karnej i zbieg przestępstw	214
5.1. Zagadnienia ogólne	214
5.2. Zbieg art. 108 u.o.z. z art. 288 k.k.	216
5.3. Zbieg art. 108 u.o.z. z art. 278 k.k.	220
5.4. Zbieg art. 108 u.o.z. z art. 294 k.k.	221
5.5. Zbieg art. 108 u.o.z. z przepisami kodeksu karnego innymi niż art. 288 i 294	223

5.6. Zbieg art. 108 u.o.z. z innymi przestępstwami i wykroczeniami z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	226
5.7. Zbieg art. 108 u.o.z. z art. 91a pr. bud.	233

Rozdział 6

Wymiar kary	235
6.1. Zagadnienia ogólne	235
6.2. Ustawowy i sądowy wymiar kary	235
6.3. Nawiązka	247
6.4. Obowiązek naprawienia szkody	262
6.5. Nadzwyczajne złagodzenie kary	271
6.6. Charakter chuligański czynu	272

Rozdział 7

Praktyka stosowania przepisów – wyniki przeprowadzonych

badan	277
7.1. Zagadnienia ogólne	277
7.2. Analiza badanych postępowań	278
7.3. Odmowa wszczęcia postępowania	290
7.4. Inicjowanie postępowania przygotowawczego	300
7.5. Umorzenie postępowania przygotowawczego	303
7.6. Akt oskarżenia	315
7.7. Zakończenie postępowań sądowych	325
7.7.1. Uniewinnienie	325
7.7.2. Umorzenie postępowania na etapie postępowania sądowego	327
7.7.3. Warunkowe umorzenie postępowania	328
7.7.4. Wyroki skazujące	330
7.8. Badania spraw – z podziałem na rodzaj zabytków	339
7.8.1. Zniszczenie zabytku nieruchomego	341
7.8.2. Drzewa	346
7.8.3. Zabytki archeologiczne	352
7.8.4. Zabytki ruchome	360
7.9. Graffiti	362
7.10. Opinia biegłego	366
7.11. Pokrzywdzony	370

7.12. Stany faktyczne	375
7.12.1. Sprawy zakończone odmową	375
7.12.2. Postępowania zakończone umorzeniem	383
7.12.3. Postępowania zakończone aktem oskarżenia ...	395
Zakończenie	403
Bibliografia	413
Orzecznictwo	435
Wykaz tabel i wykresów	441
Wykaz badanych spraw	444

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- k.c.** – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
- k.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.)
- k.k. z 1932 r.** – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.)
- k.k. z 1969 r.** – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
- k.p.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
- k.w.** – ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008 ze zm.)
- Konstytucja RP** – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- konwencja haska z 1954 r.** – Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14.05.1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212 ze zm.)
- pr. bud.** – ustawa z 7.07.1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2021 r. poz. 2351)
- rozporządzenie z 1928 r.** – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.03.1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 29, poz. 265 ze zm.)
- u.b.** – ustawa z 27.06.1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2019 r. poz. 1479)
- u.m.** – ustawa z 21.11.1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2020 r. poz. 902 ze zm.)

u.m.w.	– ustawa z 10.10.2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. z 2020 r. poz. 2207)
u.n.z.a.	– ustawa z 14.07.1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 164 ze zm.)
u.o.d.k.	– ustawa z 15.02.1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150 ze zm.)
u.o.z.	– ustawa z 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.)

Czasopisma i publikatory

Annales UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.Pr. PP	– Dziennik Praw Państwa Polskiego
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz. MON	– Dziennik Urzędowy Ministerstwa Obrony Narodowej
Dz.Urz. UE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
LEX	– System Informacji Prawnej LEX
M.P.	– Monitor Polski
NP	– Nowe Prawo
ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
ONSA-OZ	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawie ochrony zabytków w latach 1994 i 1995
OSAG	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
OSNAPiUS	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSN(K)	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNKK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, Seria A
OZ	– Ochrona Zabytków

OZS	– Ochrona Zabytków Sztuki: czasopismo poświęcone opiece nad zabytkami, inwentaryzacji i geografii zabytków
Pal.	– Palestra
PiP	– Państwo i Prawo
PL	– Przegląd Legislacyjny
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr.-wkł.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
PS	– Przegląd Sądowy
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny
SAACLR	– Santander Art and Culture Law Review
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
Zb. Orz.	– Zbiór Orzeczeń
ZNSA	– Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego

Inne

NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PR	– Prokuratura Rejonowa
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– Sąd Okręgowy
SR	– Sąd Rejonowy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (od 1.12.2009 r., poprzednio Trybunał Sprawiedliwości)
WSA	– Wojewódzki Sąd Administracyjny
WUOZ	– Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków

WSTĘP

Ochrona prawna dziedzictwa kulturowego powinna być jednym z najistotniejszych obszarów w działalności państwa. Polska jest krajem ciężko doświadczonym przez historię. Okres rozbiorów, powstań, dwie wojny światowe przyczyniły się do znacznego zubożenia dziedzictwa kulturowego. Wiele obiektów zostało utraconych bądź zniszczonych bezpowrotnie.

Ochrona dziedzictwa kulturowego to nie tylko regulacje administracyjne czy cywilne, ale także regulacje karne. Dlatego, począwszy od 1918 r., kiedy powstają pierwsze unormowania związane z ochroną zabytków, towarzyszą im również przepisy karne. Początkowo są to czyny zabronione traktowane jako wykroczenia, a od 1962 r. jako przestępstwa.

Rok 1918 to data wydania dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, stanowiącego pierwszą kompleksową regulację związaną z ochroną zabytków; jest to także pierwsza regulacja zawierająca przepisy karne. Dekret w art. 34 przewidywał, że w przypadku zniszczenia zabytku lub zmniejszenia jego wartości, sprawca poniesie odpowiedzialność za wykroczenie. Kolejnym aktem prawnym było, obowiązujące do czasów powojennych, rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 r. o opiece nad zabytkami. Rozporządzenie przewidywało odpowiedzialność karną za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Wydany cztery lata później kodeks karny nie przewidywał odrębnych przepisów odnoszących się do ochrony zabytków. W 1962 r. wydano nową ustawę o ochronie dóbr kultury, która z uwagi m.in. na zmiany ustrojowe i ideologiczne przyjęła odmienny

przedmiot ochrony prawnej – a mianowicie dobro kultury. Dobro kultury było pojęciem szerszym niż dotychczas definiowany zabytek, jednak w zakresie odpowiedzialności karnej – przedmiotem ochrony prawnokarnej nadal pozostawał zabytek.

Ustawodawca, wprowadzając w 1997 r. kodeks karny, uchylił art. 73 u.o.d.k., dotyczący odpowiedzialności karnej za zniszczenia zabytku. Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku mogło być rozpatrywane jedynie przez pryzmat ogólnego przepisu dotyczącego zniszczenia mienia, a mianowicie art. 288 k.k. Stan ten trwał do roku 2003, kiedy to ustawodawca ponownie powrócił do penalizacji czynu zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.

Chociaż już ponad 100 lat temu uznano, że skuteczna ochrona zabytków musi się wiązać również z zagrożeniem sankcjami karnymi, to, jak pokazuje rzeczywistość, nie jest ona wystarczająca. Wiele zabytków ulega nadal uszkodzeniu lub zniszczeniu. Prowadzone postępowania często nie kończą się wykryciem sprawcy przestępstwa. W sprawach, w których sprawca został ustalony i skierowano akt oskarżenia, wymierzano kary w dolnych granicach zagrożenia.

Pomimo zmian w przepisach prawnych prowadzących do zaostrzenia odpowiedzialności karnej, ochrona zabytków na gruncie prawa karnego nadal jest niewystarczająca. Często w przypadku właścicieli lub użytkowników zabytku dochodzi do paradoksu, że bardziej „opłacalne” jest jego zniszczenie niż ratowanie. Wynika to z różnych przyczyn, nie tylko tych związanych z niedoskonałością przepisów prawnych, ale także z małą wrażliwością, prowadzącej do bagatelizowania tego rodzaju przestępczości. Tezą niniejszej publikacji jest ustalenie, czy karnoprawna ochrona udzielana zabytkom w zakresie ich integralności i nienaruszalności jest skutecznym środkiem prawnym służącym zachowaniu szeroko rozumianych dóbr kultury dla przyszłych pokoleń. Pochylenie się nad powyższym zagadnieniem związane jest z niedostatecznym systemem ochrony prawnokarnej zabytków i koniecznością zbadania przyczyn tego zjawiska.

Praca koncentruje się na pytaniu: dlaczego ochrona karna zabytków – ich integralność i nienaruszalność – nie jest w pełni zadowalająca, pomimo że od 1962 r. czyn ten stanowi przestępstwo, a od 2017 r. jest zagrożony dosyć wysoką karą, bo aż do 8 lat pozbawienia wolności.

Obecna literatura prawnicza omawia zagadnienia związane z ochroną zabytków przed zniszczeniem lub uszkodzeniem, jednak nie zawiera kompleksowego opracowania dotyczącego relacji przepisów karnych z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do innych przepisów, w tym przepisów kodeksu karnego, ustawy o ochronie przyrody, ustawy – Prawo budowlane i innych aktów prawnych w obliczu nowych rodzajów przestępczości.

W zakresie badania przestępstw dotyczących zniszczenia lub uszkodzenia zabytku dorobek doktryny jest dość duży. W kontekście prezentowanej pracy warto przypomnieć studium oparte na badaniach aktowych opracowane przez M. Budyn-Kulik i M. Kulika *Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania* obejmujące analizę przestępstw dotyczących zniszczenia lub uszkodzenia zabytku za rok 2013. Kolejnymi pozycjami, na które należy zwrócić uwagę, są powstała w 2019 r. książka M. Trzcińskiego, B. Gadeckiego, O. Jakubowskiego, K. Zeidlera *Praktyczne aspekty zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, oparta na analizie wybranych postępowań karnych z tego zakresu, a także pozycja R. Krawczyka *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce: problematyka prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna* wydana w 2017 r. Brakuje natomiast monografii przedstawiającej funkcjonowanie tych przepisów na podstawie prowadzonych postępowań karnych, w której badaniom poddaje się postępowania w określonym wycinku czasowym, obejmujące konkretny obszar kraju.

Należy również wspomnieć o kwerendzie przeprowadzonej przez Prokuraturę Krajową, gdzie analizie poddano sprawy zakończone w okresie od 1.01.2017 r. do 20.07.2018 r., dotyczące przestępstw przeciwko zabytkom, prowadzonych z zawiadomienia Generalnego

Konserwatora Zabytków oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków¹, formułując wnioski dotyczące w szczególności stosowania art. 108 u.o.z.

Z informacji uzyskanej z Prokuratury Krajowej, dotyczącej przestępstw, w których zastosowano kwalifikację z art. 108 ust. 1 lub ust. 2 u.o.z. wynika, że w 2018 r. zarejestrowano 251 takich spraw, zaś w 2019 liczba ich wzrosła do 313². To pokazuje, że ilość przestępstw w ostatnich dwóch latach nie zmalała, pomimo surowszego zagrożenia karnego. Materia ta będzie wymagała dalszej obserwacji.

Zakreślony okres badań obejmuje lata 2008–2018. Są to sprawy zarejestrowane w obszarze właściwości Prokuratury Regionalnej w Lublinie, co pozwoliło na ocenę przyczyn przestępczości, umożliwiło przesłедzenie kompletności i prawidłowości gromadzonego materiału dowodowego, ocenę skuteczności obowiązujących przepisów, a końcowo sformułowano wnioski mogące pomóc w ograniczaniu (zwalczaniu) tego zjawiska.

W kontekście podejmowanego tematu konieczna była analiza przepisów dotyczących zachowania integralności zabytku, a więc nie tylko przepisu dedykowanego – art. 108 u.o.z., ale także innych przepisów, m.in. takich, jak art. 294 § 2 k.k., w kontekście prawnokarnej ochrony nie tylko zabytków, czy art. 52 u.n.z.a.

Celem niniejszego opracowania jest kompleksowa analiza przestępczości związanej z naruszeniem integralności zabytków w oparciu o przeprowadzone badania akt postępowania. Przedmiotem badań było również pojęcie zabytku jako przedmiotu ochrony prawnokarnej. Pojęcie to bowiem powinno być rozpatrywane zarówno w ujęciu językoznawczym, jak i w kontekście użycia go w innych przepisach prawnych, w tym przepisach prawa międzynarodowego i unijnego. Ponadto dla określenia właściwego przedmiotu ochrony prawnokarnej konieczna jest analiza relacji pojęcia „zabytek” do

¹ PK II P 071.71.2017.

² PK XII BIA 037.22.2020.

takich pojęć, jak „dobro kultury”, „dzieło sztuki” czy „dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury”.

Określenie przedmiotu ochrony rodzi konieczność dalszej analizy pod kątem innych przepisów prawa karnego, których dyspozycje mogą znaleźć zastosowanie w sytuacji związanej z rozpatrywaniem sprawstwa. Aby ocenić skuteczność obowiązujących przepisów prawa, wymagane jest przeanalizowanie poszczególnych znamion przestępstwa.

Konieczna była również analiza relacji obowiązujących przepisów z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także polskiego kodeksu karnego, do przestępstw związanych z uszkodzeniem mienia, kwalifikowanych z uwagi na szczególne „dobro kultury”. Dalsza analiza dotyczyła czynów związanych z uszkodzeniem zabytku w powiązaniu z prowadzonymi robotami budowlanymi, a także przepisami odnoszącymi się do ochrony przyrody.

Nowe zjawiska dotyczące działalności przestępczej w tym obszarze obejmują w szczególności sytuacje związane z niszczeniem zabytków poprzez nieuprawnione prowadzenie wykopalisk archeologicznych. Zabytki archeologiczne zostały objęte ochroną ustawową w art. 3 pkt 4 u.o.z. Jest to kwalifikowana, szczególna postać zabytku, gdzie o uznaniu za zabytek decyduje spełnienie przesłanek określonych w legalnej definicji zabytku. Zabytek archeologiczny to szeroka gama różnego rodzaju obiektów, które winny być objęte ochroną prawną, jak np. cmentarzyska, podziemne konstrukcje nieruchomości, relikty osad. Kolejnym elementem w działalności przestępczej jest obrót tego typu zabytkami na portalach internetowych i giełdach staroci. Z pola uwagi nie można stracić również zagadnienia związanego często z nieodwracalnym zniszczeniem zabytku, a także kontekstu kulturowego miejsca, z którego go wydobyto.

Kolejnym elementem wartym zbadania była kwestia niszczenia i uszkodzenia pomników, budowli o charakterze zabytkowym z przyczyn ideologicznych. Dotyczy to sytuacji, kiedy na skutek zmian związanych z m.in. transformacją ustrojową dochodzi do sporów o charakterze ideologicznym, a skutkiem tego było zniszczenie miejsc lub budowli

upamiętniających dane zdarzenie. Dotyczy to często niszczenia zabytkowych pomników na cmentarzach. W tej kwestii możemy rozpatrywać zagadnienia związane z zaistnieniem przestępstwa z art. 262 k.k. bądź zbiegiem z przestępstwem z art. 256 k.k. czy też traktowania takich zdarzeń jako występki o charakterze chuligańskim.

Celowe było również rozważenie zagadnień związanych z dopuszczeniem się przez właściciela zabytku lub użytkownika takich działań, których finalnym skutkiem będzie zniszczenie zabytku (o czym mowa m.in. w art. 110 u.o.z.), bądź niepowiadomienie uprawnionych organów o zaistnieniu takiego zdarzenia.

Rozważania te stały się punktem wyjścia do przeprowadzonych badań aktowych, które odpowiedziały na następujące problemy badawcze:

- 1) jaki jest zakres pojęciowy relacji pomiędzy zabytkiem, dobrem o szczególnym znaczeniu dla kultury, dobrem kultury a dziełem sztuki?,
- 2) jaka jest etiologia przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku?,
- 3) czy każdy rodzaj zabytku jest objęty taką samą ochroną prawną?,
- 4) czy obecne przepisy prawne i stosowana praktyka nie wyłączają właścicieli zabytku jako sprawców przestępstwa?,
- 5) w jakim stopniu obowiązujące przepisy prawne zapewniają kompleksową ochronę dziedzictwa kulturowego?,
- 6) jaka jest rola i udział Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w postępowaniu karnym?,
- 7) czy nawiązka orzekana na podstawie art. 108 ust. 3 u.o.z. spełnia swoje zadania?,
- 8) czy prawidłowo i rzetelnie dokonuje się wyceny wartości zniszczonego lub uszkodzonego zabytku?

Wskazany cel badań oraz problemy badawcze zdeterminowały wybraną metodę badań o charakterze interdyscyplinarnym, a mianowicie metodę związaną z badaniem akt (w tym statystyczną i analityczną), metodę prawno-dogmatyczną i historyczno-prawną, a także prawnoporównawczą.

Badaniami aktowymi objęto sprawy karne zarejestrowane w okresie od 2008 do 2018 r. dotyczące zniszczenia lub uszkodzenia zabytku bądź dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury z obszaru właściwości Prokuratury Regionalnej w Lublinie, tj. obejmującego województwo lubelskie i część województwa mazowieckiego. W badaniach zastosowano metodę analizy całości akt karnych. Wskazany obszar badawczy wybrano z uwagi na fakt, że teren ten obejmuje właściwości działania czterech prokuratur okręgowych (Lublin, Zamość, Siedlce i Radom), co pozwoliło pokazać różne metodyki i praktyki w prowadzonych postępowaniach. Sięgnięto również do powszechnie dostępnych danych statystycznych Policji, Ministerstwa Sprawiedliwości oraz zwrócono się o dane statystyczne do Prokuratury Krajowej.

W pracy sięgnięto po bogaty dorobek przedstawicieli doktryny prawa karnego, osób zajmujących się problematyką ochrony zabytków, nie tylko od strony karnej, ale także administracyjnej. Prześledzono również główne nurty orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych, sądów okręgowych, a także sądów administracyjnych.

Publikacja składa się z dwóch części. Pierwsza z nich ma charakter opisowy, koncentrujący się na przedstawieniu przedmiotu ochrony – zabytku, a także na zobrazowaniu znamion przestępstwa, wymiaru kary oraz możliwych zbiegach z innymi czynami karalnymi. Druga część jest związana z badaniami empirycznymi skorelowanymi z badaniem akt.

W rozdziale 1 podjęto próbę przedstawienia rysu historycznego dotyczącego rozwoju karnej ochrony zabytków na ziemiach polskich od czasów rozbiorowych do czasu wydania ustawy z 2003 r.

Rozdział 2 został poświęcony pojęciu zabytku używanego w aktualnie obowiązujących przepisach prawa. Temat ten został zaprezentowany w oparciu o analizę językową, a także na podstawie obowiązujących przepisów prawa krajowego, międzynarodowego oraz unijnego. Ostatnia część tego rozdziału stanowi analizę pojęcia „zabytek”

w kontekście innych używanych przez prawo określeń, jak „dobro kultury” i „dzieło sztuki”.

W rozdziale 3 omówiono znamiona przestępstwa z art. 108 ust. 1 u.o.z.

W kolejnym rozdziale przedstawiono inne przepisy karne, które również odnoszą się do szczególnych sytuacji dotyczących zniszczenia zabytku. Analizie poddano przestępstwo z art. 294 § 2 k.k., czyny zabronione skierowane przeciwko dobrom kultury z rozdziału XVI k.k., a także przestępstwo przewidziane w art. 52 u.n.z.a.

Rozważania zawarte w rozdziale 5 dotyczą możliwych zbiegów przestępstw oraz wzajemnych relacji między przestępstwem z art. 108 u.o.z. a przepisami zawartymi w kodeksie karnym oraz w innych ustawach.

Rozdział 6 zawiera analizę dotyczącą ustawowego wymiaru kary, obowiązku naprawienia szkody, możliwości związanych z nadzwyczajnym złagodzeniem kary, a także możliwości orzeczenia nawiazki.

Rozdział 7 to część empiryczna związana z wynikami badania akt postępowań karnych. Badania zostały podzielone ze względu na sposób zakończenia postępowania karnego. Kolejnym elementem była analiza akt pod kątem kwestii dotyczących przedmiotu czynności wykonawczej. Końcowo zostały zaprezentowane wyniki badań związane z problematyką ustalenia pokrzywdzonego i opinii biegłego. Przedstawiono również wybrane stany faktyczne i prawne wraz z krótkim omówieniem najbardziej istotnych problemów dostrzeżonych w trakcie przeprowadzonych badań.

Niniejsze opracowanie zamyka podsumowanie zawierające wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*, które stanowią abstrakt badań i analiz przeprowadzonych we wcześniejszych częściach pracy.

Praca stanowi skróconą wersję pracy doktorskiej obronionej w 2021 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie pod kierunkiem prof. dr. hab. Marka Kulika,

któremu bardzo dziękuję za pomoc w przygotowaniu dysertacji, cenne uwagi, motywację i życzliwość. Dziękuję również recenzentom prof. dr. hab. Adamowi Górskiemu oraz prof. dr. hab. Radosławowi Krajewskiemu za zaangażowanie włożone w sporządzone recenzje, sugestie opublikowania pracy, a także cenne uwagi, które stały się inspiracją do pogłębiania tematyki związanej z ochroną zabytków.

Rozdział 1

GENEZA I ROZWÓJ HISTORYCZNY REGULACJI DOTYCZĄCYCH OCHRONY KARNEJ ZABYTKÓW

1.1. Zagadnienia ogólne

Przedmiotem analizy w niniejszym rozdziale są zagadnienia związane z historią kształtowania regulacji karnych dotyczących czynu zabronionego w postaci zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Oprócz historii kształtowania tej odpowiedzialności, przedstawiony zostanie historyczny rozwój instytucji państwowych i społecznych mających wpływ na tworzenie przepisów karnych. Zostaną omówione najważniejsze etapy związane z uchwalaniem i obowiązywaniem przepisów będących przedmiotem niniejszego opracowania.

Wstępem do omawianych zagadnień będzie prezentacja najważniejszych uregulowań prawnych związanych z szeroko pojętą ochroną prawną rzeczy przed zniszczeniem lub uszkodzeniem obowiązujących na ziemiach polskich w okresie rozbiorów – omówione zostaną najważniejsze przepisy, które obowiązywały na terenie Austrii, Prus i Rosji. Ochrona karna zabytków miała bowiem swoje źródło i wyewoluowała z przepisów państw zaborczych dotyczących ochrony karnej przewidzianej dla rzeczy, dlatego, aby przedstawić ten proces, należy na wstępie zaprezentować te zagadnienia.

W dalszej kolejności przedstawione zostaną również instytucje państwowe i społeczne, których działalność w okresie rozbiorów stała się

po odzyskaniu niepodległości punktem wyjścia do tworzenia pierwszych przepisów karnych dotyczących ochrony zabytków.

Szczególną uwagę zwrócono na regulacje odnoszące się do zniszczenia lub uszkodzenia zabytku w związku z prowadzonymi pracami remontowymi, przede wszystkim z niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem obowiązków nałożonych normami prawnymi na właścicieli bądź posiadaczy obiektów zabytkowych. Te bowiem zachowania były jedną z przyczyn wprowadzenia obok obowiązków administracyjnych również sankcji karnych, mających za zadanie kształtować postawy społeczne w taki sposób, aby uchwalane przepisy pozwalały chronić zarówno zabytki ruchome, jak i nieruchome przed ich dewastacją.

Pokrótkce zostaną również omówione regulacje kodeksów karnych z 1932 r. i 1969 r. Przepisy tych aktów prawnych nie odnosiły się *stricto* do zniszczenia lub uszkodzenia zabytku, jednak znały pojęcia takie, jak „zniszczenie” oraz „uszkodzenie”, zaś doktryna i orzecznictwo pojęcia te analizowały. Wymienione kwestie zostaną w tym rozdziale syntetycznie omówione, zaś w dalszej części pracy będą przedstawione szczegółowo.

Dla zaprezentowania pełnego obrazu rozwoju sytuacji prawnej zabytków konieczne jest również prześledzenie przepisów okresu powojennego do czasu wydania ustawy z 1962 r., a następnie, na bazie tych doświadczeń, przedstawienie obecnych rozwiązań prawnych.

Autorka zdecydowała się również, w celu pokazania w pełni środowiska prawnego związanego z ochroną prawną zabytków przed zniszczeniem lub uszkodzeniem, na krótkie wprowadzenie dotyczące zabytków sakralnych oraz przepisów kościelnych, które również nie tracą z pola uwagi tak ważnej kwestii, jak ochrona zabytków.

1.2. Ochrona zabytków w okresie rozbiorowym

Dawne prawo polskie (przedrozbiorowe) nie znało przepisów dotyczących ochrony zabytków, te kwestie nie pojawiały się w regula-

cjach prawnych, choć znajdujemy postulaty dotyczące konieczności ochrony prawnej takich przedmiotów¹.

W okresie gdy Polska była pod zaborami, problematyka ochrony i opieki nad zabytkami kształtowała się w sposób niejednolity. Na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej obowiązywały trzy różne systemy prawne. Zarówno Austria, Rosja, jak i Prusy nie posiadały w okresie zaborów jednolitego ustawodawstwa dotyczącego zabytków. Państwa zaborcze – oprócz tego, że nie miały *stricte* ustawodawstwa dotyczącego ochrony zabytków – nie były też zainteresowane ochroną kultury polskiej i tworzeniem ku temu mechanizmów prawnych. Pewnym wyjątkiem w tym zakresie była Austria, której ustawodawstwo stało się wzorem dla pierwszego polskiego aktu prawnego dotyczącego ochrony zabytków.

Ze względów patriotycznych, przede wszystkim mając na celu zachowanie tożsamości narodowej, Polacy sami podejmowali inicjatywy związane z ochroną zabytków. Były one ukierunkowane głównie na stworzenie systemu pozwalającego na ich inwentaryzację i opis. Powstało kilka organizacji społecznych, których działania były skierowane na opiekę nad zabytkami. Z uwagi na sytuację polityczną Polski podejmowane zabiegi kończyły się jedynie formułowanymi przez te organizacje postulatami².

¹ Zob. W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo dla zabytków archeologicznych. Studium ze stanowiska dziejów kultury i nauki porównawczej prawa*, Kraków 1886, s. 8–10; J. Wojciechowski, *Historia powstania i organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, OZS 1930–1931/1–4, cz. 1, s. 3–6; A. Sznapić, *Krakowskie Towarzystwo Opieki nad Polskimi Zabytkami Kultury i Sztuki przed I wojną światową – próba działalności ponadrozbiorowej*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2016/2, s. 9–13; D. Lipska, *Opieka i ochrona dziedzictwa kulturowego na ziemiach Polski*, OZ 2017, dodatek specjalny „Dziedzictwo w Polsce”, s. 41–48.

² B. Rymszewski, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, s. 22; A. Sznapić, *Krakowskie Towarzystwo...*, s. 9–11; W. Tatarkiewicz, *O założeniu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, OZ 1958/11, s. 154–157.

1.2.1. Przepisy prawne odnoszące się do ochrony prawnej zabytków w okresie rozbiorowym

W XIX wieku istniały dwa podstawowe kryteria uznania obiektu za zabytek: jego „dawność” oraz uznane wartości artystyczne³. Był to wybór dość ograniczony, uwzględniający przede wszystkim większe dzieła architektury: zamki, pałace, duże kościoły – katedry⁴.

Przepisy karne na ziemiach polskich w okresie zaborów były niejednolite. Do końca doby oświecenia przestępstwa przeciwko mieniu były zawarte w kodeksach: Theresiana⁵, Josephina⁶ (zabór austriacki) i Landrecht⁷ (zabór pruski) oraz w Sobornoje Ułożenije⁸ (zabór rosyjski). Kodeksy te miały charakter niespójny, różnorodny i kazuistyczny⁹.

Przepisy karne¹⁰ *sensu stricto* obowiązujące w tym okresie dziejów Polski nie uwzględniały prawnokarnej ochrony zabytków. Ówczesne normy prawne (we wszystkich trzech zaborach) nie przewidywały szczególnej odpowiedzialności karnej z uwagi na przedmiot czynności wykonawczej, to jest przedmiot, który mógłby posiadać przymiototy konstytutywne dla zabytku. Nie oznacza to jednak, że obiekty o takim charakterze były kompletnie pozbawione ochrony. Podstawy tej ochrony należy szukać w przepisach, które dotyczyły rzeczy.

³ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, OZ 1981/34, s. 6.

⁴ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole...*, s. 5.

⁵ Wydany w 1768 r. przez cesarzową Marię Teresę, <https://archive.org/details/ConstitutioCriminalisTheresiana-1768> (dostęp: 15.01.2020 r.).

⁶ Wydany w 1787 r. przez cesarza Józefa II, obowiązujący w krajach monarchii habsburskiej, https://archive.org/details/bub_gb_ocdXAAAACAAJ (dostęp: 15.01.2020 r.).

⁷ Obowiązujący od 1794 r., obowiązujący w Prusach, <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> (dostęp: 15.01.2020 r.).

⁸ Przyjęty w 1649 r. w Rosji przez Sobór Ziemski, <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm> (dostęp: 15.01.2020 r.).

⁹ E. Borkowska-Bagieńska, *Historia prawa sądowego*, Warszawa 2006, s. 81; B. Sygit, *Historia prawa kryminalnego*, Warszawa 2007, s. 131.

¹⁰ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych. Ze szczególnym uwzględnieniem stosunków galicyjskich*, Kraków 1885, s. 6.

To spowodowało, że pojęcie zabytku nie było definiowane w przepisach karnych, zaś zabytek był traktowany jako rzecz. Badając przepisy dotyczące uszkodzenia lub zniszczenia zabytków w kodyfikacjach obowiązujących w czasach zaborów na ziemiach polskich, należy sięgnąć do przepisów ogólnych odnoszących się do odpowiedzialności karnej za zniszczenie rzeczy lub mienia. Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy było jednym z pierwszych w prawodawstwach karnych¹¹. Nie istniało klasyczne przestępstwo uszkodzenia zabytku, jednak przepisy dotyczące uszkodzenia rzeczy niekiedy zawierały wyliczenia obiektów (najczęściej budynków), które, oceniając przez pryzmat obecnie obowiązujących przepisów, można klasyfikować jako zabytek.

Analizując pod wyżej wskazanym kątem przepisy karne, można stwierdzić, że stosunkowo największą autonomię miały te tereny Rzeczypospolitej, które znalazły się pod panowaniem austriackim i w tym zaborze możemy mówić także o pierwszych regulacjach związanych z ochroną zabytków. Z uwagi na fakt, że przepisy te były fundamentalne dla rozwoju ustawodawstwa związanego z zabytkami, w tym w dalszej kolejności przepisów karnych, warto je przybliżyć.

Na ziemiach zaboru austriackiego powstały pierwsze akty prawne dotyczące zabytków, m.in. Dekret Kancelarii Nadwornej z 28.12.1818 r. ograniczający wywóz poza granice Austrii przedmiotów o charakterze zabytkowym¹². Zakazem objęto „obrazy, posągi, starożytności, zbiory numizmatów i sztychów, rzadkie rękopisy, kodeksy i inkunabuły, a także inne przedmioty sztuki i kultury, których posiadanie przynosiło państwu chwałę i zaszczyt, o ile wszystkie te przedmioty były dziełem nieżyjących już artystów i twórców”¹³. Ten akt prawny wskazywał na dwa ważne komponenty przyjmowanych później definicji zabytku, a mianowicie: grupę przedmiotów,

¹¹ J. Piskorski [w:] *System Prawa Karnego*, t. 9, *Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarstwu*, red. R. Zawłocki, Warszawa 2015, s. 342–346.

¹² Zob. tekst aktu w zbiorze ustaw politycznych t. 46, nr 124, <https://transllegisl.hypotheses.org/uebersicht/oesterreich-28-12-1818> (dostęp: 15.01.2020 r.).

¹³ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna...*, s. 5.

które zaliczono do kategorii zabytków, oraz cechy, jakie taki przedmiot powinien posiadać.

Kolejnym elementem uregulowanym w prawodawstwie austriackim były zagadnienia związane z opisem i inwentaryzacją zabytków, i tak, już w 1820 r.¹⁴, wydano zarządzenie Senatu w sprawie inwentaryzacji zabytków¹⁵. W 1848 r. w ramach centralnego aparatu administracji rządowej powołano Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświaty. Do zadań przypisanych temu ministerstwu należała m.in. opieka nad sztuką i jej zabytkami¹⁶.

W dniu 31.12.1850 r., na mocy postanowienia cesarskiego, objęto ochroną prawną budowlę pomnikowe. Realizacją norm zawartych w tym postanowieniu stało się utworzenie Komisji Centralnej do Badania i Ochrony Dziel Sztuki i Pamiątek Historycznych, której statut uchwalono w 1853 r. Do przypisanych jej zadań należało kierowanie rad, opinii i wniosków dotyczących zabytków i ich konserwacji. W 1873 r. organ ten zmienił nazwę na Komisję Centralną do Badania i Ochrony Zabytków¹⁷, która została powołana przy Ministerstwie Wyznań i Oświaty w Wiedniu jako ciało doradcze. Jej zasięg działania rozciągał się na teren całej Austrii, a przedstawicielami byli mianowani przez władze konserwatorzy¹⁸.

Warto zwrócić uwagę, na jakie grupy dzielono wtedy zabytki, nad którymi Komisja sprawowała opiekę:

- 1) przedmioty z czasów przedhistorycznych oraz przedmioty starożytnej sztuki klasycznej (greckiej lub rzymskiej);

¹⁴ Dziennik Urzędowy Wolnego Miasta Krakowa z 19.02.1820 r., nr 7.

¹⁵ Zob. J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 65.

¹⁶ K. Grzybowski [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, red. J. Bardach, Warszawa 1982, s. 296.

¹⁷ Zob. szerzej J. Remer, *Stanisław Tomkowicz – sylwetka konserwatora*, OZS 1930–1931/1–4, cz. 1, s. 36; J. Wojciechowski, *Historia powstania...*, s. 4–5.

¹⁸ F. Ziejka, *Ocalić dla potomnych narodowe pamiątki – o społecznym ruchu odnowy zabytków w Krakowie w XIX w.*, „Czasopismo Techniczne. Budownictwo” 2009/9, s. 375.

- 2) przedmioty architektury, rzeźby i malarstwa oraz sztuki rysunkowej z wieków średnich i czasów nowszych, aż po koniec XVIII wieku;
- 3) pomniki historyczne wszelkiego rodzaju, przede wszystkim zabytki pisemne i archiwalne, poczynawszy od najdawniejszych czasów, aż do końca XVIII wieku¹⁹.

W 1911 r. na skutek reformy Komisji wprowadzono urząd konserwatora krajowego, który w Galicji rozpoczął działalność w 1914 r.²⁰

Wskazane wyżej przepisy nie zawierały jednak ani przepisów karnych, ani żadnych bezpośrednich odesłań do takich przepisów. Jak stwierdza W. Demetrykiewicz w pracy wydanej w 1885 r.: „organy konserwatorskie w Austrii były bezsilne, nakazy i zakazy wydane w interesie zachowania zabytków były z góry bezkarne”²¹. Nie istniały bowiem przepisy karne bezpośrednio dotyczące zabytków i konieczne stało się posiłkowanie się innymi regulacjami, które „przy zręczności energii i dobrej woli nader korzystnie wyzyskać się dadzą”²².

Na ziemiach zaboru austriackiego w okresach rozbiorów kolejno wprowadzano do systemu prawnego cztery ustawy karne. Pierwsza z nich to wprowadzony przez cesarza Józefa II akt prawny popularnie nazywany Józefiną²³. Kodeks ten wszedł w życie w 1787 r. Kolejnym aktem prawnym była obowiązująca od 1.01.1797 r. Ustawa Karna dla Galicji Zachodniej²⁴. Następnie, bazując na ustawie karnej z 1797 r., wydano kodeks karny obowiązujący na terenie całej monarchii pod

¹⁹ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna...*, s. 18.

²⁰ P. Dobosz, A. Gaczol, *80-ta rocznica utworzenie urzędu konserwatorskiego w Krakowie*, OZ 1994/3–4, s. 323.

²¹ W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna...*, s. 20.

²² W. Demetrykiewicz, *Opieka prawna...*, s. 24.

²³ Józefina przewidywała karalność za przestępstwa przeciwko mieniu i innym prawom cywilnym, zaliczano do nich fałsz, kradzież, rabunek, podpalenie oraz bigamię; zob. szerzej B. Sygit, *Historia...*, s. 132.

²⁴ W tym czasie na terenie Cesarstwa Austriackiego obowiązywał kodeks zwany Theresianą, który obejmował jedynie teren Śląska austriackiego; zob. szerzej A. Korołowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2017, s. 42; B. Sygit, *Historia...*, s. 130–131.

nazwą Księga Ustaw na Zbrodnie i Ciężkie Policyjne Przestępstwa z 1803 r., popularnie zwany Franciscaną.

Franciscana składała się z dwóch ksiąg: pierwsza odnosiła się do zbrodni, druga zaś do ciężkich przekroczeń policyjnych. Kodeks ten rozbudował, w stosunku do poprzednio obowiązujących aktów prawnych, przepisy dotyczące przestępstw przeciwko mieniu²⁵. W § 51 pkt 15 tego kodeksu jako szczególny typ zbrodni wymieniono podpalenie, a rozdział XXI rozwijał to zagadnienie w przepisach § 147–150. Przywołany akt prawny zawierał dość dużą grupę przepisów dotyczących podpałek. Zgodnie z § 147, podpalenia dopuszczała się osoba podejmująca czynności, które w jej zamiarze miały wywołać pożar na własności innej osoby, nawet jeżeli pożar nie wybuchł lub nie wyrządził żadnej szkody. Kolejny przepis przewidywał zaostrzoną odpowiedzialność z uwagi na zaistnienie dodatkowych okoliczności, np. duża szkoda (§ 148 lit. e). Następne dwa przepisy dotyczyły problematyki podpałek własnych. Pozostałe regulacje dotyczące mienia odnosiły się do kradzieży oraz innych zaborów mienia, rabunków i oszustw.

Kolejnym kodeksem austriackim był akt prawny z 1852 r., który wprowadził podział na zbrodnie, występki i wykroczenia²⁶. Kodeks ten, zdaniem wielu, był przeróbką Franciscany²⁷. Przewidywał w rozdziale VI szczególne rodzaje zbrodni. Jedną z nich był gwałtowny zamach na mienie (zgodnie z § 57 pkt 10), który wskazywał jako zbrodnię „gwałt publiczny przez złośliwe uszkodzenie rzeczy”, a w pkt 32 tego paragrafu za zbrodnię uznano także podpalenie.

²⁵ Przykładowo karano – w części II: § 76 (zniszczenie budowli wodnych), § 133–137 (nieprawidłowe prowadzenie budowy), § 184–209 (przepisy dotyczące odpowiedzialności za zniszczenie mienia) – pożar przez osoby wykonujące różne zadania związane z budownictwem, m.in. kominiarzy, czeladników murarskich. *Księga ustaw na zbrodnie, i ciężkie policyjne przestępstwa. Cz. 2. O ciężkich przestępstwach policyjnych i o sposobie z temiż postępowania*, Lwów 1804, s. 37–38, 61–63, 84–92; więcej na ten temat K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2011, s. 279.

²⁶ Zob. szerzej K. Grzybowski [w:] *Historia państwa...*, s. 447–450.

²⁷ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2007, s. 181; K. Grzybowski [w:] *Historia państwa...*, s. 448.

Za złośliwe uszkodzenie cudzej własności uznawano „szkodę, jaka powstała albo jaką sprawca zamierzył, w wysokości 200 zł reńskich”²⁸ albo „gdy skutek tego mogło powstać niebezpieczeństwo (...) w większej rozciągłości dla cudzej własności”²⁹. Karą za zbrodnię było – w przypadku powstania tylko szkody – ciężkie więzienie w wymiarze od 6 miesięcy do 1 roku, a w przypadku kwalifikowanym przez „stworzenie niebezpieczeństwa lub wielkości złośliwości, która towarzyszyła uszkodzeniu mienia” wymiar kary wynosił od 1 roku do lat 5 ciężkiego więzienia³⁰. Odpowiednikiem wymienionych regulacji w części II kodeksu był przepis § 468, który brzmiał: „Złośliwe uszkodzenie cudzej własności, jeżeli wedle przepisów § 85 i 89 nie stanowi zbrodni, karane będzie, jako przekroczenie, aresztem od jednego dnia do jednego miesiąca”³¹.

Kolejną okolicznością wpływającą na wymiar kary było uszkodzenie cudzej rzeczy w większych rozmiarach. Sprawcę za taki czyn można było ukarać ciężkim więzieniem dożywotnim³². Kodeks przewidywał również przestępstwo podpalenia w § 166: „Zbrodni podpalenia dopuszcza się ten, kto przedsięwzięcie czyn, z którego podług jego zamiaru, w cudzej własności pożar powstać ma, chociaż ogień nie wybuchnął, lub żadnej szkody nie zrządził”³³. Przywołany

²⁸ § 85 lit. a ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r. – *Powszechna Ustawa Kar na Austriacka z 27.05.1852 r. z uwzględnieniem wszelkich zmieniających ją ustaw austriackich i polskich*, Lwów 1929.

²⁹ § 85 lit. b ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³⁰ § 86 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³¹ § 468 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³² § 86 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³³ Zgodnie § 167 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r. wymiar kary za podpalenia, kształtował się w zależności od okoliczności towarzyszących działaniu sprawcy, następująco: „Kara według następującej różnicy ma być wymierzona: a) gdy ogień wybuchnął i przez to człowiek życia pozbawionym został, co podpalacz przewidzieć mógł; albo, gdy pożar zdziałanym został właśnie na spustoszenia, na każdy z tych przypadków stanowi się kara śmierci; b) jeżeli sprawca częściej niż raz jeden, czy to w tych samych, czy w różnych przedmiotach, ogień podkładał, a pożar istotnie, choćby tylko raz jeden, wybuchnął; albo c) gdy ogień wybuchnął, i dla uszkodzonego znaczna wynikła szkoda; d) gdy sprawca częściej niż raz jeden, bezskutecznie podpalić usiłował; w tych wszystkich przypadkach ukaranym być winien ciężkim więzieniem

Akt prawny penalizował również podpalenie swojej własności (w § 168–170), natomiast jako występki i przekroczenie traktowane były następujące czyny: uszkodzenie miejsc grobowych, otworzenie grobów, wywleczenie lub znieważenie trupów i zabory z takowych³⁴ (§ 278 lit. h). Rozszerzono tę odpowiedzialność w § 306, który brzmiał: „Kto miejsca grobowe, do pochowania zwłok ludzkich przeznaczone, ze złośliwości lub swawoli uszkadza, bezprawnie groby otwiera, stąd lub z innych podobnych miejsc ludzkie ciała albo pojedyncze ich części samowolnie wywleka, albo się znieważenia ludzkich ciał dopuszcza; staje się winnym występku i ukaranym być ma ścisłym aresztem od jednego do sześciu miesięcy. Zabory zaś z miejsc grobowych, z grobów lub trupów, z chciwości zysku, karać należy jako kradzieże”³⁵. W kontekście zabytków w grę mogły wchodzić także przepisy typizujące spowodowanie zawalenia się budowli (§ 381–383)³⁶. Ustawa karna austriacka kładła nacisk w szczególności na zapewnienie bezpieczeństwa powszechnego zarówno ludziom, jak i mieniu, traktując czyny zabronione określone m.in. w § 85 jako zbrodnie gwałtu publicznego. Kodeks z 1852 r. obowiązywał w Galicji do 1932 r.³⁷

Pojęcie „zabytek” na terenie Rosji zostało wprowadzone w ukazie Piotra I wydanym w 1722 r., który dotyczył ochrony prawnej poszczegół-

na całe życie; e) gdy ogień wybuchnął, jednak z żadną z wymienionych dotąd okoliczności nie był połączonym, orzeczoną będzie kara ciężkiego więzienia od dziesięciu do lat dwudziestu; f) jeżeli wprowadzie ogień nie wybuchnął, jednakże w nocy lub w takim miejscu był podłożony, iż gdyby był wybuchnął, łatwo byłby się mógł szerzyć, albo pod takimi okolicznościami, iż przytem życie ludzkie na oczywiste niebezpieczeństwo wystawionem było; wówczas sprawca skazanym być winien na ciężkie więzienie od pięciu do lat dziesięciu; g) jeżeli zbrodnia w dzień i bez wszelkiej osobliwszej niebezpieczności przedsięwziętą, była i podłożony ogień, bez wybuchnienia zgaśł, albo pomimo wybuchnienia, bez szkody ugaszonym został; wówczas sprawca ulega karze ciężkiego więzienia od jednego roku do lat pięciu”.

³⁴ § 278 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³⁵ § 306 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r.

³⁶ § 381–383 ustawy karnej austriackiej z 27.05.1852 r. Przepisy te obowiązywały do 1928 r.

³⁷ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 181.

nych zabytków³⁸, a dwa lata później, w kolejnym ukazie, odniesiono się do prawnego ograniczenia poszukiwań zabytków archeologicznych³⁹. Generalnie na ziemiach Cesarstwa Rosyjskiego od 1649 r. aż do początku XIX wieku obowiązywał kodeks prawa rosyjskiego Sobornoje Ułożenije⁴⁰. W 1825 r. wydano zbiór ustawodawstwa rosyjskiego, który następnie uzupełniono w 1832 r. W tomach X i XV zbioru wydanego w 1832 r. znalazły się przepisy karne materialne oraz proceduralne. Przepisy karne były jednak przestarzałe⁴¹ i nie w pełni przystawały do polityki karnej XIX-wiecznego Cesarstwa Rosyjskiego.

W Królestwie Polskim w 1818 r. wprowadzono Kodeks karzący Królestwa Polskiego⁴². Był on wzorowany na Francuskiej oraz na francuskim kodeksie karnym z 1810 r.⁴³ Kodeks przewidywał karalność występku związanych ze zniszczeniem mienia, art. 143–144 dotyczyły przestępstwa podpalenia. Przepis art. 143 uznawał za zbrodnię zachowanie sprawcy skutkujące tak określonymi konsekwencjami: „Jeżeli przez ogień podłożony miasto, wieś, folwark, skład, rękodzielnia lądowa lub wodna, spalone zostały, zgoła to wszystko z czegoby wielka i przez podpalacza niemogąca być wynagrodzoną, wynikła szkoda” (pkt 1 lit. b) i „Jeżeli ogień podłożony w nocy wybuchnął, i życie jednej lub więcej osób, albo wyżej wyszczególnione osiadłości, budowle, i inne na widoczne niebezpieczeństwo zniszczenia wystawione zostały; a razem z podpalenia tego osoby na ciele ciężkie

³⁸ P. Dobosz, *Systemy prawne ochrony zabytków z perspektywy teorii prawa administracyjnego*, Kraków 2015, s. 68.

³⁹ A. Szczerba, *Rola Carskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych na terenie Imperium Rosyjskiego*, „Analecta” 2010/1–2, s. 12.

⁴⁰ Kodeks przewidywał karę śmierci za podpalenie gospodarstwa lub dworu (t. X, przestępstwa z art. 226, 227 i 228), kwalifikowaną postacią przestępstwa było podpalenie miasta przez zdrajcę; zob. szerzej I. Kwiatkowska, *Prawo karne w kodyfikacji rosyjskiej 1649 r.*, Warszawa–Kraków 1984, s. 62–63; B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 189.

⁴¹ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 190.

⁴² Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. V, s. 1–292, <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=4270> (dostęp: 31.01.2019 r.). Kodeks obowiązywał na terenie Królestwa Polskiego w latach 1818–1847.

⁴³ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 225.

obrażenia, budowle zaś znaczne szkody poniosły” (pkt 1 lit. c). Za tego typu zachowania – zbrodnie – kodeks przewidywał karę śmierci. Kolejny przepis – art. 144 – brzmiał: „Jeżeli ogień podłożony rzeczywiście wybuchnął, i uszkodzonemu dotkliwą w miarę jego majątku szkodę zrządził”; za to przestępstwo przewidziano karę od 10 do 20 lat więzienia warownego, przepis przewidywał też możliwość zaostrożenia tej kary. Do podpalenia odnosiły się również art. 383 i 384⁴⁴ tego kodeksu.

Przestępstwo podpalenia uważane było za jedno z najgroźniejszych, dlatego aż w pięciu przepisach, opisujących różne stany faktyczne, traktowano je jako zbrodnię⁴⁵. Kodeks zakładał również kary za inne występki, przykładowo art. 363⁴⁶ przewidywał karę za publiczne znieszczenia i uszkodzenia pomników, cmentarzy, grobowców, posągów i ozdób krajowych. Karą za taki czyn była łączna kara aresztu i kara pieniężna.

Kodeks karzący Królestwa Polskiego został zastąpiony przez Kodeks kar głównych i poprawczych. Kodeks ten obowiązywał na terenie Królestwa Polskiego od 1847 r.⁴⁷ do 1876 r. w skróconej wersji, następnie po rewizji rosyjskiego kodeksu w 1866 r. wprowadzono go w całości jako Kodeks kar głównych i poprawczych. Dokument ten zawierał ponad tysiąc różnych rodzajów przestępstw i charakteryzował się szczególnie dużą kazuistyką. Przestępstwa zostały podzielone na trzy grupy: przeciwko rządowi, przeciw społeczności i przeciw prywatnym osobom. W trzeciej grupie znalazły się przestępstwa i wykroczenia przeciwko własności osób prywatnych. W kontekście

⁴⁴ M. Kulik, *Przestępstwo i wykroczenie uszkodzenia rzeczy w polskim prawie karnym*, Lublin 2004 (maszynopis pracy doktorskiej), s. 21.

⁴⁵ J. Śliwowski, *Kodeks karzący Królestwa Polskiego (1818 r.). Historia jego powstania, próba krytycznej analizy*, Warszawa 1958, s. 123.

⁴⁶ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. V, s. 165.

⁴⁷ Kodeks kar głównych i poprawczych, Warszawa 1847, s. 1–947, <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=4524&from=&dirids=1> (dostęp: 31.01.2019 r.). Na terenie Królestwa obowiązywała wersja skrócona i zmieniona do 1221 artykułów; kodeks ten obowiązywał do 1903 r. Zob. szerzej także K. Grzybowski [w:] *Historia państwa...*, s. 239; K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 286.

przestępstw związanych ze zniszczeniem mienia kodeks ten precyzował szczególny obiekt będący przedmiotem czynu, którym był grób. W wersji obowiązującej w 1847 r. art. 246 przewidywał karę za „pogwałcenie grobu w celu obdarcia trupów lub znieważenia zmarłego”. Jednak, zgodnie z uwagą W. Miklaszewskiego, przepis ten nie dotyczył rozkopywania mogił lub kurhanów w celu wykrycia zabytków starożytności⁴⁸. Kolejny przepis – art. 247 – dotyczył zniszczenia nagrobku i przewidywał odpowiedzialność karną „za zniszczenie lub uszkodzenie nagrobków i za zewnętrzne uszkodzenie grobów, gdy powodem tego była nienawiść ku zmarłemu lub jego rodzinie”. Oprócz wyszczególnienia przedmiotu czynności wykonawczej przepis przewidywał odpowiedzialność karną w sytuacji, gdy sprawca działał na skutek określonej motywacji. W przypadku tego czynu, oprócz przewidzianych kar, sprawca zobowiązany był do naprawienia szkody⁴⁹.

Innymi obiektami podlegającym ochronie na mocy przywołanego aktu prawnego były m.in.: publicznie wzniesione za zgodą lub z rozkazu władzy pomniki⁵⁰, znaki graniczne lub inne oznaczenia obrębu Państwa⁵¹, elementy budowli związane z gospodarką wodną⁵², przedmioty stanowiące własność skarbową⁵³, znaki ostrzegawcze⁵⁴, lampy służące użytkowi publicznemu⁵⁵, budynki⁵⁶, infrastruktura drogowa⁵⁷,

⁴⁸ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych wyd. 1866 dla Królestwa Polskiego (ukaz 25.09.1876) z objaśnieniami, poczerpniętymi z wyroków kasacyjnych Departamentów Senatu Rządzącego*, Warszawa 1877, s. 311.

⁴⁹ M. Kulik, *Przestępstwo...*, 2004, s. 21.

⁵⁰ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 291.

⁵¹ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 319.

⁵² W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 320.

⁵³ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 466.

⁵⁴ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 699.

⁵⁵ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 749.

⁵⁶ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 765–775, art. 782, s. 565–575. Jest to grupa przepisów dotyczących przestępstw indywidulanych, które mogą być popełnione przez budowniczych, a dotyczą niewłaściwego prowadzenia prac budowlanych i naprawczych.

⁵⁷ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 819–821.

infrastruktura wodna⁵⁸, pola, sady i narzędzia rolnicze⁵⁹. Zgodnie z przepisami, zniszczenie lub uszkodzenie takich obiektów wiązało się z odpowiedzialnością karną. Ponadto penalizowano znieważenie świętych przedmiotów⁶⁰. Kodeks przewidywał również zaostrzenie odpowiedzialności karnej za zabójstwo, jeżeli w trakcie popełnienia tego czynu doszło również do podpalenia lub zniszczenia budowli⁶¹, a także jeżeli sprawca zniszczył rzecz mu powierzona⁶². Oprócz przytoczonych powyżej przepisów kodeks posiadał oddzielny rozdział dotyczący przestępstw o zniszczeniu i uszkodzeniu cudzej własności. Rozdział⁶³ ten zawierał podrozdział dotyczący podpalenia, zniszczeń w wyniku użycia prochu, gazu lub innej łatwopalnej substancji. Szczególnie na uwagę zasługuje art. 1108 kodeksu, który wymieniał w ramach przestępstwa podpalenia obiekty – przedmioty czynności wykonawczych – takie, jak m.in: kościół, pałac, muzeum, archiwa, zakłady naukowe, biblioteki. W przypadku przestępstwa przywłaszczenia własności artystycznej, kodeks wymieniał następujące obiekty, które mogą być jego przedmiotem: utwory sztuki i sztuk pięknych⁶⁴. W przepisie art. 1123 kodeks przewidywał odpowiedzialność karną za zniszczenie budowli, zaś w kolejnym penalizował zniszczenie rzeczy ruchomej.

Kodeks nie posługiwał się pojęciem: zabytek, dobro kultury, przewidywał natomiast szczególnie zaostrzoną odpowiedzialność karną za podpalenie muzeów, bibliotek, pałaców, archiwów, a więc obiektów, które same mogą być uznane za zabytki bądź w swoich siedzibach mogą posiadać zabytkowe przedmioty. Możemy mówić o regulacji, która – w wąskim zakresie i w sposób pośredni – jednak odnosiła się do karnej ochrony zabytków.

⁵⁸ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 840.

⁵⁹ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 1102–1103.

⁶⁰ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 213.

⁶¹ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 925.

⁶² W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 1213.

⁶³ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 1107–1128.

⁶⁴ W. Miklaszewski, *Kodeks kar głównych i poprawczych...*, art. 1193.

Kolejnym kodeksem karnym był kodeks Tagancewa z 1903 r., który był nowelizowany przez władze polskie już po odzyskaniu niepodległości i obowiązywał do r. 1932, kiedy wszedł w życie kodeks karny Makarewicza. Był to kodeks o charakterze kazuistycznym, operujący rozbudowanymi jednostkami redakcyjnymi⁶⁵. Kodeks karny z 1903 r. uzyskał w całości moc obowiązującą w latach 1915–1917 na terenie Królestwa Polskiego⁶⁶.

Ogólny przepis dotyczący uszkodzenia mienia to art. 547, który przewidywał karę aresztu lub grzywny do 100 rubli. W kolejnych artykułach przepisy kodeksu regulowały kwestię odpowiedzialności za przestępstwa o szczególnych przedmiotach wykonawczych. Przestępstwa te, w stosunku do przestępstwa z art. 547, charakteryzowało zaostrzenie kar. Za zniszczenie przedmiotu sztuki należącego do pałacu cesarskiego lub publicznej biblioteki, lub muzeum karano karą zamknięcia w więzieniu⁶⁷. Natomiast w kolejnych artykułach przewidziano następujące typy przestępstw:

- 1) uszkodzenie, ale nie w celu znieważenia, świętości kościoła lub chrześcijańskiego domu modlitwy, należących do kościoła: Krzyża Świętego, relikwii, świętych obrazów lub innego przedmiotu uznawanego za święty przez kościół prawosławny lub inny kościół chrześcijański, które znajdują się w tym kościele lub miejscu publicznym; zachowanie takie było karane karą więzienia lub zamknięciem w domu poprawy; karane było również usiłowanie takiego przestępstwa⁶⁸;
- 2) uszkodzenie nagrobka lub mogiły popełnione nie w celu sponiewierania (znieważenia) zmarłego, karane było więzieniem; usiłowanie tego przestępstwa także było karane⁶⁹.

⁶⁵ J. Piskorski [w:] *System Prawa Karnego...*, t. 9, s. 11; A. Lityński [w:] *System prawa karnego*, t. IV, cz. II, *O przestępstwach w szczególności*, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Ossolineum 1989, s. 358–359.

⁶⁶ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 359.

⁶⁷ Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r., Warszawa 1932, art. 550, s. 186.

⁶⁸ Kodeks karny z r. 1903..., art. 553.

⁶⁹ Kodeks karny z r. 1903..., art. 554.

W szczególności warto zatrzymać się na art. 563, gdzie penalizowano przestępstwo zniszczenia mienia poprzez podpalenie, wybuch lub zatopienie, a przedmiotem przestępstwa w tym artykule był m.in. kościół, biblioteka, muzeum albo inny państwowy lub społeczny zbiór przedmiotów nauki i sztuki.

Kodeksy rosyjskie nie przewidywały kar za zniszczenie zabytku. Warto jednak przypomnieć o dwóch aktach prawnych: ukazie cara Mikołaja I z 31.12.1826 r. zakazującym niszczenia i burzenia zabytkowych budowli i innych starożytności oraz w ukazie carskim z 11.03.1889 r. dotyczącym wyłącznego prowadzenia wykopalisk i udzielania na nie pozwoleń oraz nadzorowania prac renowacyjnych zabytkowej architektury przez Cesarską Komisję Archeologiczną. Formą zapewnienia przestrzegania przepisów zawartych w powołanych ukazach carskich była kara pieniężna przewidziana w wysokości 5 rubli „za niewypełnianie rozporządzeń i postanowień władz”⁷⁰.

Stan opieki nad zabytkami w zaborze rosyjskim był w zasadzie taki sam, jak w innych częściach Cesarstwa Rosyjskiego⁷¹. Pierwszym aktem prawnym dotyczącym ochrony zabytków był dekret z 1837 r.⁷². W 1859 r. powołano Cesarską Komisję Archeologiczną, której powierzono, oprócz zadań doradczych, także działania władcze. Komisja wykonywała następujące zadania:

- 1) badanie starożytności odnoszących się do historii kraju i narodów niegdyś zamieszkujących terytorium Rosji;
- 2) zbieranie wiadomości o wszelkich zabytkach, znajdujących się na terenie państwa,
- 3) naukowa ocena odkrywanych starożytności⁷³;
- 4) śledzenie i kierowanie ważniejszymi robotami ziemnymi, np. przy budowie dróg żelaznych, szos itp., o ile przypuszczalna

⁷⁰ Zob. szerzej A. Szczerba, *Problem ochrony zabytków archeologicznych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej pod panowaniem rosyjskim*, Łódź 2012, s. 65–68.

⁷¹ W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo...*, s. 48.

⁷² W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo...*, s. 49; J. Pruszyński, *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977, s. 24.

⁷³ A. Szczerba, *Rola Carskiej Komisji...*, s. 9.

jest korzyść dla odkryć archeologicznych i ogólna ochrona skarbów i pamiątek naukowych od zagłady⁷⁴.

Cesarska Komisja Archeologiczna szczególnie koncentrowała się na zbieraniu informacji archeologicznych o obiektach zabytkowych znajdujących się na podległym jej terenie oraz o odkryciach poczynionych w trakcie wszelkich prac ziemnych. Działania te miały przede wszystkim zabezpieczać zabytki przed zniszczeniem. Panowało również przekonanie, że wszystkie znajdujące zabytki (tj. zabytki archeologiczne) winny być przesyłane do tej Komisji⁷⁵. Nie było przepisów, które regulowałyby kwestie dotyczące zakazu wywozu zabytków za granicę ani przepisów karnych związanych ze zniszczeniem zabytków starożytności. Reasumując, na terenie Rosji *de facto* nie było przepisów prawnych, które dotyczyłyby ochrony prawnej zabytków jako całości. Dopiero w roku 1914⁷⁶ został wniesiony projekt aktu prawnego przygotowany przez Centralną Komisję Archeologiczną w Petersburgu, który z uwagi na wybuch rewolucji nie został przyjęty.

Na terenie zaboru pruskiego również nie znajdujemy przepisów karnych związanych z ochroną zabytków. Do kwestii ochrony zabytków odnoszą się jedynie przepisy administracyjne z 1844 r., nowelizowane w latach 1903, 1905, 1906, a także akt prawny z 1907 r. wydany w sprawie zabrzyszdzania miejscowości⁷⁷. Przepisy te dotyczyły kształtowania przestrzeni krajobrazu w otoczeniu zabytku. W 1843 r. powołano Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków⁷⁸. Był to jeden z urzędów administracji państwowej. W ramach tego urzędu opieką objęto jednak jedynie zabytki państwowe, natomiast poza zainteresowaniem państwa były obiekty nieposiadające tego statusu. Ochroną administracyjną

⁷⁴ Sz. Jastrzębowski, *Prawo i rozporządzenia dotyczące wykopalisk*, „Światowid” 1899/1, s. 172.

⁷⁵ Sz. Jastrzębowski, *Prawo...*, s. 172.

⁷⁶ J. Wojciechowski, *Historia powstania...*, s. 4.

⁷⁷ J. Wojciechowski, *Historia powstania...*, s. 4; J.E. Kaczmarek, *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958)*, Poznań 1996, s. 37; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 11.

⁷⁸ J. Wojciechowski, *Historia...*, s. 4; W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo...*, s. 50.

objęto dawne warownie, tj. mury, baszty, bramy miast, zakazując dekretem królewskim z 20.06.1830 r. ich burzenia, początkowo ze względów wojskowych i politycznych, później z przepisów tych korzystano również ze względów konserwatorskich⁷⁹.

Na terenie zaboru pruskiego na koszt rządu dokonana została inwentaryzacja zabytków. Zabytki, które były położone na ziemiach zaboru pruskiego, często podczas tej inwentaryzacji były pomijane⁸⁰. Właśnie opracowanie inwentarzy było istotnym przejawem ochrony prawnej zabytków na ziemiach pruskich⁸¹. Wspomniane wyżej pomijanie zabytków, które znajdowały się na dawnych ziemiach polskich, można jednak uznać za pozytywne. W tym czasie, zdaniem J. Pruszyńskiego⁸², obowiązujące ustawodawstwo służyło głównie niszczeniu zabytków leżących na tych terenach, a nie ich ochronie. Przeciwnie zdanie w tej materii prezentował W. Demetrykiewicz, który uważał, że na terenie zaboru pruskiego panowały korzystniejsze niż w innych zaborach warunki dla ochrony zabytków⁸³.

Na terenie zaboru pruskiego już od 1772 r. uchylono prawo polskie⁸⁴, wprowadzono I Landrecht Wschodniopruski z 1721 r., a następnie obowiązywała część II Landrehtu pruskiego z 1794 r. Był to typowo kazuistyczny akt prawny⁸⁵, obejmował aż 1577 paragrafów.

⁷⁹ W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo...*, s. 51.

⁸⁰ J. Wojciechowski, *Historia...*, s. 4–5.

⁸¹ J. Szablowski, *Dzieje inwentaryzacji zabytków sztuki w Polsce: w dwudziestą rocznicę Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki*, OZ 1949/2, s. 77–78; A. Jagielska-Burduk, *Zabytek ruchomy*, Warszawa 2011, s. 26; J. Zachwatowicz, *Wybór pism*, Warszawa 1981, s. 11.

⁸² J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce...*, s. 60–63.

⁸³ W. Demetrykiewicz, *Konserwatorstwo...*, s. 49.

⁸⁴ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju...*, s. 24.

⁸⁵ M. Bodo, *Porównanie przepisów wybranych kodeksów obowiązujących w XIX wieku w państwach zaborczych Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, <https://historia.org.pl/2014/11/16/porownanie-przepisow-wybranych-kodeksow-obowiazujacych-w-xix-wieku-w-panstwach-zaborczych-rzeczpospolitej-obojsa-narodow> (dostęp: 26.03.2019 r.); E. Borowska-Bagieńska, *Historia...*, s. 39–40; *Powszechne prawo krajowe dla Państw Pruskich z 1794 – Landrecht Pruski*, tłum. K. Dąbrowski, „*Studia Prawnicze KUL*” 2012/4, s. 147; *Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych*, red. G. Bałtrusajtys,

Przepis § 1488 zawierał stypizowane ogólnie przestępstwo uszkodzenia cudzej rzeczy⁸⁶, zaś kolejne przepisy penalizowały różne sytuacje faktyczne, których skutkiem było zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy⁸⁷.

Opieka nad zabytkami, zdaniem P. Dobosza, opierała się w Prusach na § 33, 35, 38, 71–72⁸⁸ tego kodeksu. W ramach przepisów Landrechtu o charakterze karnym przewidywano również regulację dotyczącą zakazu w § 509 (w rozdziale IX), który stanowił, że „nie powinien nikt drugiego uszkodzić lub krzywdzić na (...) majątku”⁸⁹. Natomiast § 210 i 211 zawierały przepisy dotyczące uszkodzenia różnego rodzaju obiektów przeznaczonych do użytku publicznego⁹⁰.

Z uwagi na zmiany społeczne i koncepcje związane z rozwojem myśli prawniczej podjęto próbę całkowitej przebudowy pruskiego ustawodawstwa karnego, wydając w 1851 r. Kodeks Karny Pruski. Kodeks ten dzielił się na dwie części: część pierwszą dotyczącą kar za zbrodnie i występki i część drugą regulującą szczególne zbrodnie i występki oraz ich karanie⁹¹. Warte odnotowania są przepisy odnoszące się do ochrony budowli, w szczególności § 215–236 dotyczące postępowania z budowlami publicznymi, do których zaliczano wszelkie budynki użyteczności publicznej, zarówno świeckie, jak i kościelne, budowle obronne, w tym mury miejskie, baszty i bramy, dawne budowle socjalne i komunalne. Wszelkie prace remontowe dotyczące wymienionych obiektów wykonywane przez urzędy państwowe powinny być

Warszawa 2002, s. 290; *Historia państwa i prawa*, t. III, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 653.

⁸⁶ R. Hering, *Die daurende Sachentziehung ohne Bereicherungsabsicht*, Heidelberg 1930, s. 29.

⁸⁷ M. Kulik, *Przestępstwo...*, 2004, s. 14.

⁸⁸ Powyższe przepisy wskazuje P. Dobosz, *Systemy prawne...*, s. 119.

⁸⁹ M. Ptak, M. Kinstler, *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, Wrocław 1999, s. 170; A. Dziadzio, D. Malec, *Historia prawa. Prawo karne w świetle źródeł*, Kraków 1997, s. 67.

⁹⁰ M. Kulik, *Przestępstwo...*, 2004, s. 14; U. Behm, *Sachbeschädigung und Verunstaltung. Zur Notwendigkeit einer Abgrenzung bei der Auslegung des § 303 StGB*, Berlin 1984, s. 96.

⁹¹ Kodeks karny dla państw pruskich z roku 1851, Warszawa 1861.

wykonywane w porozumieniu i uzgodnieniu z Głównym Departamentem Budownictwa⁹². Rozdział 26 kodeksu zawierał uregulowania dotyczące uszkodzenia rzeczy. Znalazły się one w § 281–283. Pierwszy z nich przewidywał uszkodzenie rzeczy, a kolejne przepisy dotyczyły ciężkiego uszkodzenia rzeczy oraz uszkodzenia budynku publicznego.

Wskazać również należy na wydawane za pośrednictwem różnych ministerstw pisma – wytyczne dotyczące postępowania z zabytkami. Pisma te w szczególności dotyczyły zabytkowych budowli. J. Opaska wskazuje przykładowo na pismo Ministerstwa Finansów z 1819 r. dotyczące rozbiórek budowli, a także na pismo z 1824 r. wydane przez Ministerstwa Wyznań Oświaty i Zdrowia, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Handlu i Przemysłu dotyczące konieczności inspekcji terenowych i sporządzenia wykazów „dzieł sztuki, zabytków lub osobliwości historycznych” zagrożonych zniszczeniem lub dewastacją oraz uczulenie lokalnych władz i urzędów na troskę o zachowanie zabytków, oraz na pismo z 1830 r. Ministerstwa Wyznań, Oświaty i Zdrowia dotyczące ochrony witraży⁹³. W pismach tych, jak i w kolejnych, zwracano uwagę na konieczność ochrony zabytków, konieczność państwowej opieki i w razie potrzeby – na podjęcie interwencji. Pisma te jednak nie zawierały odniesień do ewentualnej odpowiedzialności karnej.

Z uwagi na zjednoczenie Niemiec i konieczność unifikacji prawa karnego w 1871 r. wprowadzono jeden Kodeks Karny Ogólnoniemiecki obowiązujący na całym terytorium. Ten akt prawny podzielony został na przepisy wstępne oraz dwie części: część I – o karaniu za zbrodnie, występki i wykroczenia w ogólności oraz część II – o poszczególnych zbrodniach, występkach i wykroczeniach i ich karalności. Jako zbrodnie kodeks kwalifikował w § 125 zbrodnie przeciw porządkowi publicznemu (rozdział VII, część II), polegające na organizowaniu

⁹² J. Opaska, *U źródeł ochrony zabytków: rozwój systemowego konserwatorstwa w Niemczech w początkach XIX w.*, OZ 2010/1–4, s. 206.

⁹³ J. Opaska, *U źródeł ochrony...*, s. 206–208.

nielegalnego zgromadzenia lub gwałtu na osobach albo na kradzieży, albo zniszczeniu⁹⁴.

Kodeks penalizował w rozdziale XIX przestępstwa przeciwko mieniu. Na uwagę zasługuje w szczególności przepis § 304, w którym odnajdujemy szczątkową regulację dotyczącą ochrony zabytków. Przepis ten brzmiał: „Kto umyślnie i bezprawnie przedmioty czci istniejącego w kraju stowarzyszenia religijnego lub rzeczy służbie Bożej poświęcone, albo nagrobki, pomniki publiczne, dzieła sztuki, umiejętności lub przemysłu, w zbiorach publicznych zachowane lub publicznie wystawione, albo przedmioty, służące ku użytkowi publicznemu lub ku ozdobie dróg publicznych, placów lub plantacji uszkadza lub niszczy, ulegnie karze więzienia do lat trzech albo grzywnie do tysiąca pięciuset marek”⁹⁵. Przestępstwo to było karane także w formie usiłowania. Dodatkowym środkiem karnym była fakultatywnie orzekana utrata praw czci obywatelskiej. Ponadto w kwestii ogólnej ochrony prawnej przewidzianej dla rzeczy można przytoczyć następujące przepisy kodeksu z 1871 r.:

- 1) § 243 pkt 3 – który przewidywał karę ciężkiego więzienia do lat 10 za popełnienie kradzieży poprzez „wyłamanie schowań”⁹⁶;
- 2) § 303 dotyczący *stricto* uszkodzenia rzeczy – który brzmiał następująco: „Kto umyślnie i bezprawnie cudzą rzecz uszkadza lub niszczy ulegnie grzywnie do tysiąca marek albo karze więzienia do lat dwóch”; karane było również usiłowanie popełnienia tego przestępstwa; podkreślenia wymaga również fakt, że było to przestępstwo wnioskowe.

⁹⁴ B. Sygit, *Historia...*, s. 143; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 1976, s. 351–352.

⁹⁵ Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z 15.05.1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do kodeksu karnego związku północno-niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870, Poznań 1920, s. 124–125; zob. szerzej także W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład porównawczy prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1923, s. 392.

⁹⁶ Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej..., s. 96.

Kodeks z 1871 r. obowiązywał na ziemiach polskich do 1932 r.⁹⁷ Doktryna prawna początku XX wieku na gruncie czynu związanego z uszkodzeniem mienia przyjmowała, że ten typ przestępstwa służy nie tylko ochronie cudzej rzeczy przed takim oddziaływaniem, które wpływa na jej substancję, powodując zmniejszenie wartości użytkowej, ale także przed takim zachowaniem, które nie wpływa na naruszenie substancji rzeczy, a powoduje naruszenie składników majątkowych⁹⁸. Podsumowując kwestie związane z przestępstwem uszkodzenia rzeczy, należy wskazać za W. Makowskim, że kodeks rosyjski i kodeks austriacki kładły nacisk na stronę prawną i ekonomiczną rzeczy poprzez wskazanie w treści przepisu, że działanie sprawcy dotyczy uszkodzenia cudzego mienia bądź cudzej własności, zaś kodeks niemiecki używa w normie karnej sformułowania „uszkodzenie cudzej rzeczy”, wskazując na stronę fizyczną rzeczy⁹⁹. Przedmiotem uszkodzenia mogła być każda rzecz, która posiadała cechy fizyczne, ekonomiczne i prawne¹⁰⁰. Ochroną prawną objęto zarówno rzeczy ruchome, jak i nieruchome. Wszystkie trzy kodeksy cechowała kazuistyka.

Należy również wspomnieć, że na terenie Spisza i Orawy obowiązywała do 1922 r. węgierska ustawa karna z 1878 r., która została zastąpiona austriackim kodeksem karnym.

W żadnym z państw zaborczych nie zostały wydane szczególne przepisy dotyczące ochrony prawnokarnej zabytków. Jeżeli dochodziło do ich zniszczenia, to ewentualna kwestia odpowiedzialności karnej mogła być rozpatrywana jedynie na zasadach ogólnych – przykładem jako podpalenie obiektu. W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości na jej ziemiach funkcjonowały różne kodeksy karne. Na terenie zaboru rosyjskiego obowiązywał kodeks karny rosyjski z 1903 r., na ziemiach zaboru austriackiego ustawa karna austriacka z 1852 r., na obszarze zaboru pruskiego kodeks karny niemiecki

⁹⁷ B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa...*, s. 187.

⁹⁸ W. Makowski, *Prawo karne...*, s. 387.

⁹⁹ W. Makowski, *Prawo karne...*, s. 387.

¹⁰⁰ W. Makowski, *Prawo karne...*, s. 391.

z 1871 r., zaś dodatkowo na terenie Spisza i Orawy węgierska ustawa karna z 1878 r. i prawo o wykroczeniach z 1879 r.¹⁰¹

Kwestie odpowiedzialności karnej dotyczące zniszczenia zabytków można było rozpatrywać na gruncie wskazanych wyżej przepisów, jednak żaden z zaborców nie posiadał regulacji karnoprawnych bezpośrednio dotyczących ochrony zabytków, gdyż dziedzina ta nie była w ówczesnym ustawodawstwie przedmiotem regulacji publiczno-prawnej¹⁰². Kodeksy byłych państw zaborczych zostały zastąpione w 1932 r. kodeksem karnym i prawem o wykroczeniach, które zostały wydane w formie rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej, zaś w zakresie ochrony zabytków obowiązującym aktem prawnym był dekret z 1918 r., a następnie rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r.

1.2.2. Instytucje administracyjne i społeczne

W czasie rozbiorów zwiększyło się znaczenie zabytków traktowanych wówczas jako świadectwo dawnej wielkości Polski i siły jej kultury, a zarazem jeden z elementów spajających kraj podzielony pomiędzy trzech zaborców¹⁰³. Okres zaborów to czas, kiedy Polaków pozbawiono państwa, a także podejmowano działania mające na celu zubożenie kultury polskiej i dziedzictwa narodowego. Ochrona prawna zabytków nie istniała w ogóle lub była jedynie szczątkowa, a ta, która obowiązywała najczęściej, nie dotyczyła zabytków utożsamianych z państwem polskim. Co do zasady zagadnieniami ochrony zabytków zajmowały się instytucje, o których mowa była w punkcie poprzednim, a które zostaną również częściowo omówione w tej części pracy. Ponadto, co istotne dla późniejszego kształtowania prawodawstwa dotyczącego omawianej materii, należy również pokrótce wspomnieć o organizacjach społecznych, których celem było podjęcie

¹⁰¹ J. Bardach, B. Leśniodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1997, s. 565; K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 288.

¹⁰² J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce...*, s. 55.

¹⁰³ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole...*, s. 2; D. Lipska, *Opieka i ochrona...*, s. 43–48.